

Nijaz Alispahić

Hronika Saliniana

(Odlomci iz knjige "Sihirbaz", PrintCom Tuzla 1998. str. 161-170. i 187-190.)

2.

Opet se zakoluhalo nebo nad Bosnom, brda se splakala.

Žare se mamene vatre, plamti buna. Gore kuće i čardaci, gore bogati begovski hambari, gore štale s malom, sijena se u buktinje pretvaraju, plamen se do neba izvija.

Sva se Bosna dimi, u gar ode, sve u gar ode!

Jallah, kakva su ovo došla vremena!

Dan je miran, noć nije: kroz potočine i šljivike vršlja eškija,

stuhe,

protuhe, a vrana vrani oči ne kopa ni žedan konj pita kakva je voda, i malo-malo pa cikne puška osvetnica...

Došlo vrijeme kad niko nikom ne vjeruje.

Svijet bježi u kuće, od zla bježa, debelim mandalima i šutnjom se zakiva.

S prvim sumrakom sokaci su pusti, cijela kasaba se ko jedan dućan zatvori, potone u tamne podrume tišine: pritajeno se diše, tihim šapatom zbori, i kad se izusti škrti riječ, to biva iz nužde, u strahu da se ne otkotrlja niz kaldrmu, prekrojena i izvrnuta.

Uhode nikad budnije, motre na svaki pokret, svaki zvek osluškuju, pritajeno hode...

Sve je uzaludno,

pobrkalo se sve i na suncu i na mjesečini...

Prebrodile vojske Savu, prebrodile.

Sjajni mjesec na Trebević sjeo...

Svjetlucaju handžari i jazije, plamte puške, palo, palo Sarajevo...

Teško meni jednoj u Sarajvu samoj...

Zna Švabo: osvojeno Sarajevo nije isto što i Bosna osvojena, zato ide dalje, prema Kladnju, na Tuzlu ide. Raskoračio se, biva, pa ide l ide! Palo Sarajevo, biva, a s ovim jadom od gradova ćemo lahko.

A kod Perkovca, na prepisaj hoda pred Tuzlom tog istog švabastog Švabu dočekaše raspojasani i gačati seljaci: puškama, toljagama, sikirama...

I ne bi Švabi baš sasvim jasno, pobrkalo se nešto tu!

Jer,

šta je memljiv, dronjav i zapušten Perkov han, šta šačica sirotinjskih šeperuša, šta neuka i divlja rulja budalina - naspram Beča i bečkih palata, naspram sile kakvu još bijeli svijet nije zapamtio! Pih! Ništa! Gnjidica! K'o što je i Bosna gnjidica, čviljak na debelom gospodskom guzu, kap vode u moru, u morima svijeta!

I, tuder, u toj ušljivoj Bosni, tuder, kod tog smrdljivog hana da se spotakne i da na daždevnjaka nagazi najsilnija soldačija Jevrope!

Jah!

Potprašiše braća iz žita i šuma, iz zasjeda kakve do tada nikada nije ni vidjela ni predvidjela mudra taktika bečkih bojovnika. Potprašiše braća pa se u neviđenoj halabuci, u paničnom strahu lome ugojeni i utegnuti hazburški bojovnici: posrću, padaju, krkljaju, dave se po posavskim močvarama, bježe, mahnito bježe, i lome se u bijegu, proklinjući i Beč, i cara i kralja, i rodenu majku što ih u nevrijeme rodi...

I Bizmark, i sam car i kralj Franjo Josif ne bi nikad bili počašćeni tako podrugljivim selamima da se nisu zaputili na bedeme Bosne. Tako grah pao, i njima i Bosni!

Švabo se neće lahko Bosne okaniti. Odbijen je, al će se vratiti. U gustim i crnim redovima će se Švabo vratiti, s mržnjom u očima, i željom da se sveti.

Čim je kročio u Bosnu, sviještio je golem nauk o ratovanju i o Bosni. Puklo mu pred očima, u Šamcu, Gradačcu, pod Gračanicom mu puklo, opametio se, shvatio: ne može se Bosna pregaziti s osamdeset hiljada bojovnika kako su to pogrešno procijenili mudre hazburške glavešine.

Osim toga, vratiće se Švabo jer - nije Bosna za bacanje!

Ko što su i oni prije Švabe znali, i Švabo zna šta Bosna nosi u svojim mrkim šumama, i u svojoj bremenitoj utrobi. I Bonaparta je to znao i bacao pohlepne poglede na Bosnu, žed za Bosnom i drugim ilirskim provincijama bila je neutraljiva. Bonaparta je stoga uporno slao svoje najpouzdanije oficire i službenike da uhode Bosnu. Pod ognjenim mačem slave i hrabrosti, kontao je Bonaparta, podviće repove i Bosna, i Mačedonija, i Trakija, i Albanija, a onda i - Grčka. A s Turskom će već lako svršiti, ona ionako sama umire, lipsava, krepava od svojih boleščura. Ne vršaljaju džabe po Bosni francuski putnici namjernici, nekakvi Šarli, Lujevi, Rirole, Ru-la-Mazelijeri. I ko zna, golemo je pitanje ko bi uletio u Bosnu da Bonapartinom krvavom naumu ne dohaka tamonekakav Vaterlo!

Bosna je bila i ostala žuđen zalogaj, gorak i sladak zalogaj,

bila sultanovo najdraže hise.

Pa je kleli, i stranci i domoroci, strmoglavljivali se niza njene bedeme, loban je lomili, kosti u njoj ostavljali...

A okaniti je se nisu nikada htjeli.

I Švabo će se vratiti, nepresušna žed vuče ga na ovu stranu. Tako je i rečeno, odlučeno, tako su rekli oni koji na jeziku obrću svijet.

Sve je uzaludno,

pobrkalo se sve i na suncu i na mjeseci-ni...

Prebrodile vojske Savu, prebrodile.

Rušile se kule, pa sve tako haj-haj, sve do Sarajeva,

sjajni mjesec na Trebević sjeo, teško meni jednoj u Sarajvu

samoj, svjetlucaju handžari i jazije, plamte puške, i pade,

pade Sarajevo!

Znade Švabo, osvojeno Sarajevo nije isto što i Bosna osvojena!

Zato ide dalje, prema Kladnju, na Tuzlu ide.

I Švabo će se vratiti, nepresušna žed vuče ga na ovu stranu.

Tako je suđeno, rečeno, odlučeno.

Tako su rekli oni koji na jeziku obrću svijet. Svaki dan stižu nove vijesti.

U Žepču se bije bitka, Emin Dukatar prvi je ispalio hitac i usmrtio jednog kaurina,

Maglajlije potamanile kaursku izvidnicu kod Šahin-kamena, uzduž Bosne zasjede,

iz Doboja na Maglaj kreću tri bataljona vojske, imaju topove,

Maglaj već ogrezao u krvi, pao Maglaj!

Krajišnici se žestoko biju,

palo Sarajevo!

Hadži Lojo živ uhvaćen, ranjenog ga spleli u štranje, u nekom selu kod Rogati-ce,

silna vojska valja se dolinom Spreče, na Tuzlu ide,

Više se ništa ne može poduzeti, ni tri Perkova Hana ne bi mogla toliku silu zaustaviti,

ide Švabo na Tuzlu,

ide da se sveti za Perkovac i za stotine mrtvih i izgubljenih...

Vjeruje se u ono što učeni Pljevljak kaže, a oni koji drukčije misli po glavi prevrću ne smiju pisnuti.

Kao što je nekada ispravno bilo jedino ono što zbori presvijetla kruna padišahova, sad je došlo vrijeme da je ispravno jedino ono što rekne mudri efendija sa zelenom ahmedijom.

U vrijeme nereda, najvažnije je uspostaviti red, muftija je sve podredio tom najvažnijem cilju.

Jer,

Bosni je svako stran ko joj zlo misli,

ovoj zemlji potrebni su junaci, sad kad traži sama sebi spas,

potrebni su branitelji vjere, odani i čestiti ljudi.

Došlo je vrijeme kad je u Bosni i Turčin stranac,

Švabo stranac,

stranac je svako ko ne ustane u odbranu Bosne!

Ako je ikada bilo vremena za mržnju i razmirice

- sad ga nema!

Nije vrijeme za rakiju, sevdah i tamburu!

Jedino čime treba da se opijamo jeste sveta ljubav za rodnu grudu,

jedini šenluk je u potprašivanju tura Švabi i svim drugim napasnicima!

U ovo krvavo klupko svi smo upleteni!

Bosnu nam niko ne može oteti ako je budemo složno branili!

Tako je govorio muftija, i svi su mu vjerovali!

Morali vjerovati!

Grof Sapari jedne noći pod Gračanicom nije oka sklopio. Tek u zoru savlada ga san: sanjao je ženu Terezu i dvije kćeri. Sjedjeli su svi kraj kamina, vatra se žarila. Napolju je pirlitao krupan snijeg. U tišini stare budimpeštanske građevine odzvanjali su zvuci klavira, Tereza nikada nije tako zanosno muzicirala, i Sapari se topio od čudne i dotada ne doživljene miline. San je tren, grof je osjećao da ga razara mukla tišina. Onda se kroz tu mučnu tišinu počeo odmotavati ciktav glas i pjesma kakvu Sapari nije nikada čuo. Činilo mu se da onaj ciktavi glas i čudesno zavijanje s neba dolaze. Otvorio je širom oči, provjerio, nije ni u Beču ni u Budimpešti, ne spava, ali još čuje onaj ciktavi glas koji s neba, zaista s neba dolazi.

Grof se pridiže i pogleda kroz prozor sobe u medresi u koju su ga po osvajanju Gračanice smjestili: na muhamedanskoj bogomolji spazi jednog mještanina, koji je vikao na sav glas! Sapari rastrlja oči, pogleda bolje: jest muhamedanac, na glavi mu žuta kapa! Nije ni jednu jedinu riječ razumio u vikanju ovog mještanina, ali mu se učinilo da ovaj nekoga po imenu doziva. Napokon zaključi, ovaj muhamedanac se ispeo na najviše mjesto i poziva na pobunu! Pozva stražu i naredi da onog s bogomolje uhvate i pritvore, i nakon saslušanja javno streljaju.

Od ove svoje namjere grof Sapari je odustao kad su mu dvojica lojalnih građana, neki Tosunbeg i njegov mladi brat Arifbeg, objasnili da nije riječ ni o kakvom pobunjeniku, već o gračaničkom mujezinu Smail-efendiji, koji poziva vjernike na jutarnju molitvu. Tako je grof Sapari odustao

od svoje prethodne namjere, ali je sumnjičavo vrtio glavom, što je bio znak da nije sasvim prihvatio objašnjenje dvojice gračaničkih begova. A zatim su grof i dva bega sjeli i ispili jutarnju kafu ne spominjući više hodžicu s minareta gračaničke džamije.

Istog dana oko podne, upravo kad se Sapari spremao za objed, opet se začuo onaj ciktavi glas. Grof je sumnjičavo vrtio glavom, stao pored prozora i posmatrao čovjeka na minaretu. Ubrzo se uvjerio da je njegova sumnja bila opravdana: mujezin je smjerno dovršio svoj poziv na molitvu, a onda je isturio šišanu i osuo vatru na austrijske vojnike, koji su zastali i radoznalo blenuli u čovjeka na minaretu, i pri tome se glasno cerekali dobacivajući neke nerazumljive riječi. Mujezin je za tren oka ubio dvojicu Švaba i trećeg ranio. Nastalo je komešanje, a mujezin je smireno i nadalje punio pušku i nišanio u iznenađene soldate. Iz mujezinove šišane planu vatra i po četvrti put, ali ni u šta ne pogodi: desetak austrijskih vojnika sasušje kuršume na mujezina! Smail-efendija ispusti šišanu, presavi se preko ograde minareta - i u tom položaju osta.

Grofa Saparija niko od mještana nije smio upitati za dozvolu da s minareta skine ubijenog mujezina. Dva dana kasnije, kad je Saparijeva vojska krenula na Tuzlu, mještani sahraniše Smail-efendiju, ukopaše ga u haremu pod džamijskim pendžerima. Njegov grob je kasnije ukrašen dvama nišanima od bijelog prilepskog mermera. Za dušu ovog hrabrog Gračanlije svijet je počeo da uči Fatihu i pali lojanice, tako je Smail-efendija ostao da živi u priči kao gazi-ja i šehit.

Ovaj događaj pojačao je Saparijeve sumnje, razgranao nedoumice, razbio iluziju da će Bosna pasti bez krvi i otpora. Sve se više uvjeravao da u ovoj čudnoj zemlji ne smije nikome vjerovati: ni plemiću ni siromahu, ni uhodi ni ulizici, ni vjeri ni vjericima. U svoj dnevnik, poslije ovog

događaja u Gračanici, zapisao je samo jednu kratku misao: Sva je Bosna sablja prita-jena! A onda se opet sjetio generala Filipovića i njegovih riječi, i u dnevniku je dodao još jednu misao: muhamedance bi trebalo potpuno istrijebiti, Bosna bi i nadalje bila zmija prisojkinja, ali bez zuba i otrova! Ovu misao je podvukao ljubičastom linijom. Zatim je dugo stajao pored prozora i odbijao guste dimove kroz njih gledao plave šumovite brežuljke iza kojih ga čekaju nove Gračanice i ko zna koliko još suludih fanatika koji su spremni da ginu. U mislima ga usamljeni ratnik sa gračaničke bogomolje nije napuštao, Sapari ga je nosio kao kakav bolni pečat u cijelom svom biću. Pokušavao je da ga smjesti, da mu nađe odgovarajuće mjesto u toliko složenoj doktrini ratova i ratovanja. Ovom suludom primitivcu, mislio je Sapari, nije dostatan oreol heroja, niti ga je moguće svesti u oskudne spoznaje maloumnog očajnika. Sapariju nikako nije bila jasna svrha ovakve vrste žrtvovanja. Ako je povrijeđen vjerski fanatizam ovog zatucanog hodžice, otkud mu onda puška u molitvi! Pušku je, ipak, imao, sačuvao, sklonio u džamijske rafove i pored toga što je dobro znao da za takvo nešto ide glava s ramena, mislio je i sračunao, tačno znao kad će mu valjati, i šta će s njom činiti. U glavi Saparijevoj tekla je brza rijeka misli, neke od njih je bilježio u svoj dnevnik. Na više mjesta je zapisano: Čudne li zemlje i još čudniji li ljudi u njoj! i pri tome nije mogao da potare trag divljenja prema ovom hrabrom hodžici i onom što je svojim vlastitim očima vidio.

Pored sijaset priča i podataka o generalu Sapariju i hrabrim Gračanlijama, što i nije moralo do u tančine biti istinito, Sahačija je donio i svežanj tankih žutih papirića: na njima je utisnuto pismo, latinicom i ćirilicom, na turskom i bošnjačkom jeziku. U stvari, to je bio proglas kojim se stanovništvo Bosne i Hercegovine osobno obratio glavnom komandujućim okupacionih trupa general Filipović, a u ime austrijskog

cara i kralja Franje Josifa. Do papirića je bilo lako doći, jer su ih bečki soldati po Bosni rasipali nemilice, i čim su prešli Savu, papiriće su dijelili kome su stigli, kud god su prolazili, čak i čobanima.

Jadan Franjo, nije, haman nije znao da u Bosni i pišu i čitaju knjige stranci! I da su Bošnjaci uglavnom nepismeni, izuzev mantijaša, rijetkih hodžica, uvažene begovske gospode i ponekog trgovca. U Bosni se govori ako se uopšte govori: riječ zna da sijevne poput munje, da prasne ko kuršum! E, Franjo, Franjo! Nestaško jedan, ot kud turski! Baš je dijete taj car i kralj, govorio je Salih Sahačija, kad je počeo da tumači prisutnima što u pismu piše. A u carskomo pismu je stajalo: da Austro-Ugarska dolazi u Bosnu uz saglasnost evropskih država i samog sultana, da je glavom i bradom baš taj sultan odlučio da Bosnu "povjeri zaštiti svog moćnog prijatelja, cara i kralja", pa poimence piše tog i tog...

Spišali se carevi i kraljevi, a do juče se pasji klali! Bogami ne sluti na dobro! govorio je Sahačija.

Proglas je krcat šarenim lažama. Biva, okupator garantuje sigurnost života, vjere i imovine, zakonske ravnopravnosti svih stanovnika, slobodu vjeroispovijesti i upotrebe vlastitog jezika... Jah! Pa, onda, niko vam neće taknuti u običaje, svetinje, niti će se kupiti zaostali porezi, biva, prihvodi zemlje trošiče se isključivo na potrebe Bosne; baš tako - Bosne!, a vojska će sve što uzme za svoje potrebe, pošteno platiti, u gotovini! I na kraju, car i kralj poziva butum stanovništvo Bosne da se s povjerenjem preda "zaštiti zastava slavni Austro-Ugarske", primite naše vojnike kao prijatelje, slušajte zapovjednike, prihvatite se opet svog posla i plodovi vašeg rada biće zaštićeni - baš tako u riječ na kraju pisma piše!

E, Franjo, Franjo! baš si lijepo svoju knjigu okitio! Sultan, istina, u svojoj poruci Bošnjacima kao svom rodu rođenom

ništa ne obećava, ali zahtijeva da se vojska njegovog prijatelja Franjice franjastog dočeka bez otpora i prijateljski.

- E, pametnih li carskih glava! uzviknu stari Dedo Huskić.

A onda se prvi zaleti s pitanjem Molušanin Osmo Burek:

- A, dina ti Sahačija, deder nam još jenom rastabiri ko nam tu jaziju tako nakiti!

- Zna se ko! General Filipović, a u Franjino ime! odgovori Sahačija ko iz puške.

Osmi Bureku ne bi sasvim jasno.

- A, bogati, recider, šta to znači "general Filipović a u Franjino ime"!

- To ti znači, ovaj, da ne bi piso i tratio vrijeme lično car i kralj, sjeo je i napiso njegov general! objašnjava Sahačija.

- A, veliš, da ne bi tratio vrijeme! opet će Osmo Burek.

- Baš tako!

- A, recider mi bogati, bi li oni obojica imali vremena, da i taj car il kralj i njegov general pojedu po jedno velko govno! uozbiljeno i na tenane primijeti Osmo Burek.

Nasta gromak smijeh.

A kad se smijeh stiša, javi se muftija Šemsekadić, koji je jedini sve ovo vrijeme ostao smrknut i zamišljen:

- Jamite šalu, ljudi! Nek Švabo piše pisma kome hoće, mi znamo šta nas čeka, i što nam je činiti.

A onda se muftija obrati Sahačiji:

- Podijeli ljudima papire, nek smotaju po jednu! A sutra ćemo kod Perkovog hana, kad se sudarimo sa Saparijem i njegovom vojskom vidjeti ko će šta pojesti!

5.

Dvije noći i jedan dan Sahačija je smarao konje da bi obletio Doboju, Šamac, Modriču, Gradačac i Gračanicu. Znao je

kuda i zašto hrli i kome će se u svakom od ovih pet ustaničkih uporišta obratiti. Smorio je šest konja, ali i doznao dosta. Skoro sve.

Izuzev gvozdene odlučnosti da se pruži otpor, da se Švabo presreće i napada iznenada i iz zasjeda, da se Bosna brani bez obzira na snagu neprijatelja i gubitke u ljudstvu, Sahačija je donio i ružne vijesti.

Podatak da je Beč odredio osamdeset i dvije hiljade vojnika s uvjerenjem da je to sasvim dovoljno da se glatko i bez napora zaposjedne Bosna - bio je otprije poznat. Jest poznat, ali se u njegovu tačnost nije smjelo vjerovati. Daleko je bilo važnije ko to i s kakvom silom kreće na Tuzlu, i kakav je plan opsade ovog zapuštenog turskog utvrđenja.

Beč je već izviješten o svojeglavosti i drskosti pljevaljskog muftije Šemsekadića, znalo se da je upravo ovaj učeni Pljevljak zadužen da austrijskoj vojsci pripremi dobrodošlicu u dolini Spreče i na prilazima Tuzli.

Sahačija je bio najpovjerljiviji čovjek u štabu muftije Šemsekadića, i oprezni Pljevljak dobro je znao koga će poslati u ophodnju i izvidanje, i bio je siguran da tuzlanski rodoljub neće džabe smarati konje i tratiti vrijeme.

Bilo je znano, glavnokomandujući okupacionih trupa, baron i fonfilpsberg Josip Filipović izravno je zadužio naobraženog i ambicioznog kolegu, generala feldcajmajstora grofa Saparija da se trijumfalno prošeta sjeveroistočnom Bosnom, da bi na kraju udario i

osvojio značajno strateško uporište Tuzlu, krajolik Bosne s kog se može na miru mjerkati toliko važna Srbija. I ne samo mjerkati! U ove svrhe nije slučajno određen Sapari i njegova Dvadeseta infanterijska divizija, tada jedna od najmodernijih vojnih formacija Evrope. Ovu savremeno opremljenu soldaciju činila je masa od pet hiljada dobro obučениh bojovnika raspoređenih u šest pokretnih bataljona i jedan plameni eskadron od sto i trideset vještih jahača. Nepremostivu prepreku činilo je moderno naoružanje i dvadeset i četiri razorna topa kojima su rukovale provjerene tobdžije. Ovakva sila mogla je razoriti i sa zemljom srasniti i veća utvrđenja nego što je pohabana, zapuštena i opustjela tuzlanska tvrđava.

Muftiji Šemsekadiću bilo je jasno: sučeljenje Saparijevih bojovnika na jednoj od sprečanskih čistina i ustaničke vojske skupljene zbrda-zdola i skrpljene i u ljudstvu i u naoružanju, bilo bi uzaludno, maloumno, fatalno. Daleko od svake pameti! Isto kao što je odbrana tuzlanske tvrđave iluzorna. Grad se mora braniti i odbraniti na prilazima, s okolnih uzvišica, iz šumovitih loga, iz zasjeda, iznenadno, brzim udarima i prepadima, Jer, Švabo nije naivan, dugo i ozbiljno se pripremao kako će obaviti ovo što sada ostvaruje.

I sam grof Sapari živo se zanimao za Bosnu, daleko prije nego što je kročio na njeno tle. Upoznao je vjekovne more ove sirotice, redovito čitao konzulske izvještaje, i sve ono što su hodeći kroz nju zapisali ruski, francuski i engleski putnici namjernici. Čak mu je do ruke dospio i glasoviti "Potur-Šahidija", rječnik u stihovima još glasovitijeg i učenog Tuzlaka Uskufija. Pokušavao je koliko-toliko da upozna jezik kojim se govori u Bosni. Nije uspio. I Bosna, i njeni ljudi i jezik kojim se uglavnom došaptavaju ostali su za Saparija nepoznanica. Priče o ovim ljudima bile su mu bajkovite, i ni u jednu od njih nije sasvim povjerovao. Sad se, eto, prvi put susreće s lici-

ma iz tih nevjerovatnih priča i zvaničnih službenih izvještaja. Stalno se uvjerava: Zar toliko ima mržnje i mraka u ljudskim pogledima! Grof se čudio i mraku i grubosti, i brdima i ljudima i nebu, i šumama i rijekama.

Gete mu je bio blizak, i velik, i drag. Ovdje u bosanskim vrlletima sjetio se velikog pjesnika, koji je plakao, gušio se u suzama kad je čitao pjesmu o nekakvoj ucvijeljenoj i ostavljenoj majci iz ovih krajeva. Potrudio se da pronađe tu, kako je Gete zapisao, jednu od najljepših pjesama u svjetskoj književnosti, tu Hasanagicu. Uvaženom grofu se pjesma svidjela, ali nikako nije mogao da se pomiri s činjenicom da je tako nježna i potresna balada mogla da nastane među ovim mrkim ljudima i brdima. U zemlji u kojoj ljudi kao psi reže jedni na druge i zabijaju noževe u rebra jedni drugima.

Sapari je čitao zvanične izvještaje o pobunama i sukobima koji razdiru ovu čudnu zemlju. I o tome da je nebo nad Bosnom već odavno zakrvavljeno. U dugim i krvavim borbama za Gračanicu konačno mu je bilo jasno u kakav je osinjak zagazio. U dugoj i slavnoj istoriji Hazburzi i nisu imali priliku da stiču ovakvo ratničko iskustvo. Grof je znao da se najteže suprotstaviti primitivnom fanatizmu kakav je ovaj ovdje, u ovim mračnim brdima, bošnjački. I mržnji kakvom ga zasipaju smrknuta lica na svakom koraku od kako je prešao Savu.

Onda se utegnuti brkati gospodin pitao,

zar ova divljina i nadasve sirotinjski život imaju toliku cijenu! Ovi ljudi, koji su prije sve nego ratnici, idu u rat kao u svatove. I - ginu! Kao da je život izhaban haljetak, nepotrebna stvar koju treba odbaciti. Grof nije vjerovao u priče da su Bošnjaci bili najhrabriji sultanovi ratnici, i kad se

bore za tursku carevinu i izvan svoje domovine. Kakvi li su ti isti bojovnici kad se tuku na svojoj zemlji i za svoju slobodu!

I sve je to mučilo grofa Saparija, san mu razdiralo, ljuljalo uvjerenje da će povjereni mu zadatak izvršiti lako i besprekorno. Tri neprospavane noći pod Gračanicom nikada neće zaboraviti. U žilama mu se ledila krv kad se u jednom okršaju s Gračanlijama uvjerio da su među ustanicima i konjanici u plavim nizamskim uniformama: nije našao odgovor na pitanje ko su ti ratnici - Bošnjaci ili Turci! Svejedno, ni jedno ni drugo ne ide mu u prilog! Konačno se uvjerio da u protivničkoj rulji ima i pravih ratnika. Austriji lojalni domoroci potvrdili su Saparijevu pretpostavku: u odsudnim trenucima svi su se ujedinili! I Srbi, i Latini, i bivši turski vojnici, i muhamedanci koji su najbrojniji i koji rukovode akcijama otpora.

U časovima osame grof Sapari se prisjećao riječi njegovog pretpostavljenog, generala Filipovića, koji je na jednoj činjenici izričito inzistirao. Naša jedina šansa, govorio je general, je u mržnji koja vijekovima u Bosni vlada među ljudima i vjerama. Računajte na to, gospodine generale, ponavljao je grofu Sapariju general Filipović. I budite nemilosrdni prema svima, a muhamedance istrebljajte kao gamad, jer oni su zlo: i ovoj zemlji, i sebi, i drugima, i nama koji ovu divljinu osvajamo. Što više zavade i huškanja, što više krvi među njima samima, to su za nas čistiji putevi po ovim vrlletima.

Nešto od ovoga što je čuo iz usta glavnokomandujućeg generala Filipovića, grof Sapari je zapisao u svoj bosanski dnevnik. Ali ni u šta više nije vjerovao. Otuda je, poučen Gračanicom i Maglajem ranije, u svoj dnevnik, zapisao i ovu misao: Ne bi se reklo da je sve tako kao što si mi govorio, gospodine generale!